Filip Ležen

AUTOBIOGRAFSKI SPORAZUM, DVADESET PET GODINA KASNIJE

Kordu, 27. oktobar 2001.

Danas se stidim ovog jubilarnog naslova, nastalog u mom razgovoru sa Anom Kabale. Čitao sam rasprave o lepom ponašanju. U svom bontonu iz 1893. godine, baronica Staf bila je vrlo jasna: „Samo je osećaj velikodušnosti taj koji čini da izbegavamo govore o sebi, čak i kada je to na našu štetu. Svoje Ja treba uključivati što je manje moguće, jer ono je gotovo uvek tema koja je drugima neprijatna ili dosadna". Ali, ovde će biti reči o teorijskoj avanturi u kojoj je Ja samo povod. Teško je pretpostaviti da ste čitali moje prve dve knjige, *Autobiografija u Francuskoj*,[1] koja nije bila prevedena na španski, i *Autobiografski sporazum*[2] čije su prvo i poslednje poglavlje prevedeni na taj jezik. Pokušaću da se prisetim sadržaja. Najzad, i datum koji sam upravo dao pokazuje da smo pogrešili: nije „dvadeset pet godina" nego „trideset godina kasnije"! Definicija autobiografije i ideja o „sporazumu" već su bile u središtu moje prve knjige, ali s drugom funkcijom. Evo priče o toj promeni.

Vraćam se „trideset godina unazad".

Autobiografija u Francuskoj vrlo je jednostavna, mala knjiga koja se sastoji od tri poglavlja: „Definicija" (definišem autobiografiju suprotstavljajući je drugim žanrovima), „Istorija" (pokušavam da odgovorim na sledeća pitanja: kada počinje istorija autobiografije i kako napisati priču o autobiografiji, a zatim dajem niz smernica), „Problemi" (analiziram autobiografski sporazum i govor, upućujem na rasprave „za i protiv" i postavljam autobiografiju nasuprot psihoanalizi). Zatim sledi dokumentarni deo: popis koji započinje definicijom i broji stotinak autobiografija i klasifikovanu bibliografiju, a potom dve antologije: „autobiografski sporazumi" i nekoliko kritičkih eseja o autobiografiji.

Zašto sam napisao ovu knjigu? Da bih zadovoljio strast i ispunio prazninu. „U maju radi ono što ti je volja!" U Francuskoj je posle maja 1968. godine postalo moguće svoj hobi podvaliti kao tezu. Oduvek, zapravo od moje petnaeste godine kada sam počeo da vodim dnevnik, moj hobi je bio pisanje autobiografije. Godine 1969. jedna tematska enciklopedija predložila mi je da napišem članak o jednom književnom žanru. Dodao sam autobiografiju koja nije bila na popisu. Konačno, enciklopedija je promenila pravila, a moj rad nije bio objavljen. Međutim, dok sam pisao tekst, shvatio sam da je u Nemačkoj, Engleskoj, SAD, postojalo mnogo temeljnih studija o tom žanru, a da Francuska o tome nije imala gotovo ništa. Odlučio sam da napišem knjigu kakvu bih voleo da sam mogao da čitam dok sam sastavljao moj članak. I malo po malo, odustao sam od ideje započete u vezi s

[1] *L'Autobiographie en France* (Armand Colin, 1971).
[2] *Le Pacte autobiographique* (Seuil, 1975).

drugom temom, zauvek obuzet žanrom za koji, dok sam ga određivao, nisam mogao predvideti da će mi pružiti toliko slobode...

Stranica 14: „Definicija: 'autobiografijom' zovemo retrospektivne prozne opise koje neko sačini na osnovu svog vlastitog postojanja, kada stavi glavni naglasak na svoj život, a naročito na priču o svojoj ličnosti".

Listam ostatak i zaista sam iznenađen. Definicija nije predmet opsežnih analiza, ona se prvenstveno koristi da se sačini korpus na osnovu modela bliskog Rusou. Jasno se očituje normativna svrha. Stranica 21: „Autobiografiju ne mogu činiti samo prijatni opisi uspomena ispričanih s talentom: ona pre svega mora pokušati da prikaže savršeni sklad jednog života, mora pokazati *smisao* pokoravajući se često protivrečnim zahtevima verodostojnosti i doslednosti". Ja imam svoj model, pravim selekciju i ostavljam po strani ono što se ne uklapa, odbacujem ga kao predistoriju, sporedni podžanr, otpad. Često govorim o „autobiografiji onakvoj kakvu je čujemo"; istovremeno je vrlo delotvorno, a možda i neophodno! Zapravo, da sam bio širег duha, prikupio bih ogromnu i konfuznu građu za moju knjigu. Ima tu jedna lažna istina. Ovde, kao i negde drugo, identitet je izbor. Ovaj strogi fokus na ograničeni deo koji sam odredio kao „centar", daje mi snagu da posmatram i klasifikujem sve ostalo, udahnem mu život i iscrtam prvu kartu zemlje. Jeste da postoji izobličenje, ali postoji i karta! – Ono što me iznenađuje jeste snaga i odsustvo sumnje: vešto nastavljam s tim izborom. Uživam dok gledam moje delo kako raste, raduje me da krstim moju teritoriju. Oduševljen sam kao neko ko istražuje pusto ostrvo i pri tom možda zanemaruje tragove prethodnih istraživača... Otvaram nove puteve i pravim parcele! Otkrivam Ameriku! – sećam se kako sam bio srećan!

U ovom radu, bio sam vođen nečim bitnim: upornim ponavljanjem određene vrste govora upućenog čitaocu, to jest onim što sam nazvao „autobiografskim sporazumom". Ubrzo sam počeo da pravim antologiju ovih posrednih obrazloženja, zaveta, poziva upućenih ljudima, osećajući da je sve ono što bih mogao reći, već rečeno. Taj govor je neminovno sadržao vlastitu istinu: to nije bila puka tvrdnja, već čin jezika, „izvođač" (još nisam siguran da je to pravi izraz) koji je radio ono što govori. Bilo je to obećanje. Vodeći se njime, nisam bio naivna luda niti lakoverni antropolog koji slepo veruje u istinitost legendi koje pričaju urođenici, jer bio sam u istinitosti te magije!

Dakle, nisam ja izmislio autobiografski sporazum, on je već postojao, a ja sam samo prikupljao, imenovao i analizirao.

Prikupljanje. Na šezdeset stranica, moja knjiga predlaže antologiju od dvadesetak ugovora, od Rusoa do Fransoe Nurisijea. Dajem reč autobiografima. To je bilo prilično jednostavno. Zašto to nije rađeno ranije? Zato što nije bilo poverenja! Taj trenutak kada vas neko priprema za svoje tajne i pokušava zavesti, bez sumnje se pre može smatrati slabošću ili lukavstvom koje treba oprostiti, nego nečim ozbiljnim i istinitim. Ja sam imao poverenja u njih. Oduševila su me dva predgovora Rusoovim *Ispovestima*, naročito onaj koji se nalazi na početku rukopisa iz Nešatela, vrlo dug i jasan: najavljuje trostruku revoluciju, psihološku (novi model ličnosti i nova vrsta komunikacije među ljudima), političku (primer vrednosti ljudskog života bez obzira na njegov društveni položaj), te književnu (za autobiografiju treba izmisliti novi jezik). Napisano 1764. godine, ovo delo nije nimalo zastarelo. Uvodne izjave u autobiografijama su mi se činile veoma poučnim. Istina, njihove se

fraze ponekad ponavljaju, ali to je kao i s frazama u ljubavi: najzad, u takvim situacijama udahne se nova snaga rečima koje smo već koristili... Ovim delom knjige najviše sam se ponosio, iako u njemu nema nijedne moje reči. Izvršio sam smotru moje vojske, ili bolje rečeno, napravio sam jednu vrstu antičkog hora na čijem sam čelu bio.

Imenovanje. Izraz „autobiografski ugovor" predstavljen je u delu *Autobiografija u Francuskoj* (str. 24). Kada sam ga prvi put upotrebio, stavio sam navodnike, svestan da je to još uvek neobjavljen izraz. Zatim, iako još uvek u navodnicima, mislim da je ušao u govor. Kako knjiga napreduje, on raste i uskoro pokriva prvi deo antologije. Zbog čega navodnici? Nekoliko redaka iznad, već sam ga upotrebio kao metaforu koja upućuje na rečnik ekonomije i finansija, rekavši da je autobiografija „poverenički" žanr. Na šta se onda odnosi „sporazum"? Bez sumnje na koncept „ugovora" koji se koristi u pravu, ali očigledno i na neku mističnu ili natprirodnu vezu – možda na „pakt sa đavolom", onaj koji se potpisuje krvlju... Ovakav stav je pomalo preteran, ali raspaljuje maštu i osigurava uspeh izraza. Nisam revolucionarni teoretičar, pre sam izumitelj koji je imao dobru ideju, kao onaj što je izmislio crvenu trakicu za lakše otvaranje sira. Vratimo se pravnoj strani: jedna od zamerki koja se može uputiti ideji sporazuma jeste da pretpostavlja uzajamnost, delo u kom se obe strane međusobno na nešto obavezuju. No, u autobiografskom sporazumu, kao u bilo kom drugom „ugovoru o čitanju" uostalom, postoji jedan jednostavan predlog koji uključuje samog njegovog autora: čitalac može i ne mora da čita, a naročito ima slobodu da čita kako želi. I to je istina. Ali ako čita, on mora uzeti u obzir taj predlog, makar ga zanemario ili opovrgao. Ušao je u magnetno polje s linijama sile koje će odrediti njegovo delovanje. Dok čitate neku autobiografiju, vi niste isključeni iz nje kao kad je reč o fikciji ili nekom dokumentarnom tekstu, naprotiv, veoma ste uključeni: neko traži da ga vole ili osude, a na vama je da to učinite. S druge strane, opredeljujući se za to da kaže istinu o sebi, autor zahteva od vas da razmišljate o mogućnosti uzajamnog delovanja: da li biste bili spremni da uradite isto? Uznemirujuća ideja. Za razliku od drugih ugovora o čitanju, autobiografski sporazum je zarazan. Uvek sadrži neki privid reciprociteta, virus koji će pokrenuti vaš odbrambeni mehanizam. Pročitajte ponovo kraj predgovora objavljenog u *Ispovestima*: „Neka svako, kada na njega dođe red, podno tvoga prestola otkrije svoje srce s jednakom iskrenošću [...]". Ono što Rusou nikada nije oprošteno, nije bila ludorija što je verovao da je sam, jedinstven i različit od drugih ljudi, već mudrost što je savetovao da svako prvo počisti ispred svojih vrata...

Analiza. Ovo je već mesto koje boli. Kada sam ponovo pročitao moju prvu knjigu, nisam bio iznenađen samo njenom opredeljenošću i partizanstvom, već i činjenicom da nisam video sve protivrečnosti mog „otkrića". Bio sam mlad, imao sam vremena na pretek. Pokazaću vam kasnije kako sam odskočio da napišem *Autobiografski sporazum*. Ali, napravimo najpre spisak nedostataka gledanih iz sadašnje perspektive.

Danas odbacujem neke grube formulacije koje sam napisao o autobiografiji i fikciji. Nanovo čitam svoje reči: „Autobiografija je jedan poseban slučaj romana, a ne nešto izvan njega" (str. 23). Dalje: „Kako razlikovati autobiografiju od autobiografskog romana? Ako se ostaje na unutrašnjem planu analize teksta, moram priznati da nema *nikakve* razlike" (str. 24). I još dalje: „Uvek moramo imati na umu da je autobiografija fikcija proizvedena u posebnim uslovima" (str. 30). Kako sam mogao da napišem takve stvari? Naravno, preteru-

jem jer želim da pokažem važnost sporazuma: on sam čini razliku. Ali, suviše preterujem. U samom tekstu postoje mnoge razlike čak i kad ih roman može oponašati. I samo se zaplićem, izjednačavam pripovedanje i fikciju, što je velika greška. Danas mi je jasno da napisati priču o svom životu jednostavno znači živeti. Svi smo mi ljudi-priče. Fikcija je kada se izmisli nešto drugačije od takvog života. Čitao sam Pola Rikera (iako ga ponekad teško razumem!) i znam da narativni identitet nije bauk. A upravo sam pročitao nedavno objavljeni prevod na francuski knjige Dorit Kon *Vlastitost fikcije*,[3] formulu koja sadrži i vlastitost biografije. Ne, autobiografija nije poseban slučaj romana, niti obrnuto, oba su posebni slučajevi pripovedanja.

Druga neobičnost. Kako sam mogao reći: „Autobiografski ugovor je neophodan, ali to nije dovoljno" (str. 25-26)? Neophodan, naravno: na autoru je da objavi svoju nameru, a ne na čitaocu da pretpostavi da se radi o autobiografiji. Ali, nije dovoljno? Šta mi više treba? I eto me gde predlažem da postanem „detektiv" (pojam kojim se koristim) da bih iz moje drage knjige uklonio tekstove koji pripadaju vrlo različitim kategorijama: nejasni tekstovi o sporazumu (čiji je slučaj bio ranije rešen), tekstovi pisani u saradnji, tekstovi koje smatram lažnim... Tu grešim: spajam tekstove koji postavljaju vrlo različite probleme, da bih ih zatim naveliko izbacio iz mog raja. Strast za odabiranjem sprečava me da proširim skicirane analize.

Još jedna zabluda na koju ću se vratiti: suviše brzam s razlozima koji zaključuju sporazum; iznenađen sam, ali takođe i zaslepljen snagom tih jasnih obaveza; ne vidim da mogu biti ispunjene na drugi način, tačnije podrazumevajući jednostavnu upotrebu vlastitog imena...

Zatim, moram ispovediti poslednju stvar. U *Autobiografiji u Francuskoj* postoji jedna stavka zbog koje i dan danas crvenim, i zbog koje bi me trebalo isključiti iz vrlo demokratskog Društva za autobiografiju (APA),[4] koje sam osnovao 1992. godine. Ne samo da sam puritanac (dok biram ograničeni model), nego sam i elitista. Slušajte dobro: „[...] skoro je nemoguće da neko ko nema iskustva književnih sastava i čiji se život nikada nije izrazio bilo kakvim stvaranjem, napiše takvu autobiografiju kakvu smo definisali. Dakle, prilično je neverovatno da postoje dobre neobjavljene autobiografije nepoznatih pisaca: to će najčešće biti hronike ili zbirke sećanja, napisane prilično ravno, jer neiskustvo u izražavanju neminovno vodi korišćenju već postojećih kalupa" (str. 70). Danas se stidim ove popustljivosti. Podseća me na loše uspomene. U trenutku kada sam pisao *Autobiografiju u Francuskoj*, nisam shvatio talenat mog rođenog pradede Ksavijer-Edvarda Ležena, trgovačkog činovnika i autora autobiografije za koju mi je trebalo deset godina da otkrijem kako da je čitam na pravi način. Kakav sam idiot bio, mislio sam da on ne zna da piše, a zapravo sam ja bio taj koji ne zna da čita! Pokušao sam da se iskupim tako što sam u saradnji s mojim ocem, Mišelom Leženom, objavio njegovu autobiografiju pod nazivom *Kalfa*.[5] Često mislim na Ksavijer-Edvarda dok čitam izjavu Žana Dibifea: „Umetnost ne spava u krevetima koji su za nju napravljeni: ona pobegne čim se izgovori njeno ime! Voli da bude u tajnosti. Njeni najbolji trenuci su kada zaboravi kako se zove..."

---

[3] Dorrit Cohn, *Le Propre de la fiction* (Seuil, 2001).
[4] Association pour l'autobiographie.
[5] Xavier-Edouard Lejeune, *Calicot* (Montalba, 1984).

Međutim, u *Autobiografiji u Francuskoj* ima mladalačke smelosti, ja brusim svoje delo velikim udarcima definicija, određujem sever i jug, jasan sam što je više moguće i otvaram put najnaprednijim mislima. Kakva je bila sudbina knjige? Objavljena je 1971. godine i, ako se dobro sećam, rasprodata je oko 1978. U to doba, edicija „U2" pala je u zaborav, a izdavač skoro dvadeset godina odbija njeno ponovno štampanje. U međuvremenu sam objavio *Autobiografski sporazum*, a zatim i druge knjige. Jedino se 1998. godine pojavilo drugo izdanje. No, da li je bilo moguće štampati ga u izvornom obliku? Dosta toga se desilo tokom dvadeset sedam godina: moja gledišta su se promenila, uostalom kao i sam zadatak, cilj. Situacija je bila teška. Nije bilo moguće osavremeniti moj tekst: bilo je tu više od dve-tri reči za izmenu i više od nekoliko izveštaja za dodavanje; trebalo je sve prepisati, napraviti još jednu knjigu. Zato sam odlučio da na početku knjige ostavim svoju studiju iz 1971. godine onakvu kakva jeste, bez ijednog promenjenog zareza. No, uprkos svemu, bilo je nemoguće ne ažurirati tekst! Dakle, na kraju sam proširio repertoar autobiografskih tekstova (postajući neveran svojim ukazima) i sastavio novu, savremeniju bibliografiju koja osim toga obuhvata usmenu istoriju, ženske studije, stripove i Internet, zapravo sve ono što čini našu današnjicu. Dakle, to novo izdanje je dvojako: pokazuje odakle sam krenuo i gde sam stigao.

Vraćam se u 1971. godinu: knjiga je objavljena, a ja sam rasterećen. Pogotovo jer upravo napuštam Lionski univerzitet i nalazim svoje mesto na novom Univerzitetu u Viltanezu – tu sam i dan danas. Njegov beton je jedva suv, a kako je sve novo, moj prijatelj Žak Lekarm i ja možemo postaviti nove nastavne programe i po prvi put predavati autobiografiju: Ruso, Žid, Sartr. A zatim, iako nije u programu, sa strašću uranjam u čitanje dela Mišela Lejrisa. Svi ti pisci su inovatori, tako različiti jedni od drugih! Pripovedanje, dijalektika, poezija, svi oblici kreću u potragu za svojim ja, bez stega, žive.

U ovoj fazi, otvaram zagradu... jer upravo sam posetio svoju pećinu! Imao sam skrupula, nadahnuća... Ono na čemu sada radim jeste autobiografija. Ponovo čitam svoju knjigu iz 1971. godine, ocenjujem je po današnjim merilima, dajem svakakve pretpostavke o njenom nastanku i nastanku *Sporazuma*, kako sam prešao s jedne na drugu... Pa zašto ne otići na izvor? Ja koji proučavam nastajanje tuđih autobiografija, zašto se ne oslonim na dokaze svog ličnog razvoja koje sam čuvao? Jer, čuvao sam sve. Zapravo, dnevnik nisam, ali uvek datirane beleške o pročitanim knjigama i moje pripreme za čas, to jesam. Stoga mogu reći da za *Autobiografski sporazum* zahvalnost dugujete Univerzitetu u Viltanezu, koji mi je dao slobodu da predajem ono što želim. Na primer, evo jedne roza fascikle: „Nova problematika definicije, posle edicije 'U2'. Novembar 1971. godine". Dvadesetak stranica, 31. oktobar, 10. i 11. novembar. Na stranici broj 1, primećujem da sam autobiografiju uporedio sa svim susednim žanrovima osim sa biografijom! Smatram neverovatnim taj propust i počinjem sve iznova. Na stranici 4, postavljam sebi novo pitanje: „Zar sâm autor nije tekst?", i odjednom mi se vlastito ime, dosad zanemareno, nađe ispred nosa. Krenuvši od ova dva problema, skicirao sam određeni broj analiza koje se nalaze u *Sporazumu*. Ponovo se vraćam Benvenistu. Pokušavam da napravim nacrte. Vidim da je sve mnogo komplikovanije nego što sam mislio. Ali, mogu slobodno krenuti u potragu: ne moram više da sastavljam korpus, niti me zadržava ova vrsta „viših državnih obzira" koji me samo sputavaju. S druge strane, dve stvari mi daju podsticaj: pomisao da ću za

nedelju dana morati sve da objasnim mojim studentima, i oduševljenje što stupam na novu teritoriju, to jest što ću biti strog u pogledu nejasnoća.

Otvaram drugu zagradu. Bio sam iznenađen pričom o tome kako je primljena moja studija o *Sporazumu*. U početku zaista nije bilo kritika. Ali, knjiga je malo po malo pronašla publiku i njeno se širenje održalo skoro kontinuirano, a zatim i povećalo od početka 1980. godine. Godine 1996, objavljeno je džepno izdanje s pogovorom koji najavljuje moje buduće radove. Uvodna studija koja joj daje naslov prevedena je na dvanaest jezika, tako je bilo potrebno. Naravno, imao sam sjajnu zapregu (Ruso, Žid, Lejris, Sartr), koja je snažno vukla knjigu. Ali, ono što je bilo prednost u Francuskoj, posebno u školama, u inostranstvu je bilo prilična smetnja. Studija o sporazumu je ta koja je nosila celu knjigu.

Odgovarala je na dve preke potrebe: na potrebu za definicijom i za metodom.

Mi volimo definicije. *Autobiografija u Francuskoj* je već zadovoljila tu potrebu. Prednost mojih dveju knjiga jeste to što je definicija na početku pisana kurzivom: odmah je uočljiva i nije potrebno nastaviti čitanje. Zbunjen sam kada se govori o definiciji autobiografije po Filipu Leženu; svi dobri rečnici sadrže takvu definiciju, lično sam je preuzeo iz Larusovog rečnika, ograničavajući samo jedno polje kako bih je podesio prema Rusoovom modelu: „priča o ličnosti". Mislim da čitalac voli da naiđe na nešto što mu je već poznato, uz tek malo novoga i uz svečanost krštenja. Uzeo sam definiciju iz rečnika, ali sam je pre svega shvatio ozbiljno. Definisati nešto znači dati mu vrednost. Stavio sam istu reč u naslove dveju knjiga što je bila novina: u Francuskoj, nijedna knjiga teorije, književne kritike ili istorije književnosti nikada je nije koristila. A ja sam to uradio dva puta uzastopce: trebalo je proširiti akademski kanon. Godine 1970, kolekcija „U" izdavača Armana Kolena, imala je knjige o sledećim žanrovima: drama, tragedija, komedija, roman, poezija, književna kritika i istorija. Predložio sam da doda i autobiografiju, ali kao skromno, sporedno izdanje u kolekciji manjih formata, pod nazivom „U2". U Francuskoj, u poslednjih trideset godina, proučavanje autobiografskog žanra postepeno raste, na univerzitetima i u školama: ove godine, prvi put, autobiografija je jedan od pet obaveznih predmeta za sve učenike prvog razreda gimnazije. Takođe je deo maturskog ispita. Svi pedagoški priručnici sadrže poglavlja o toj temi, a kako današnji učenici počinju da surfuju po Internetu, često dobijam preteće mejlove u kojima zahtevaju da, za zadatak koji treba predati u sledeći utorak, obavezno pošaljem sve što se mora znati o autobiografiji! Kao što se vidi kasnije (str. 31-32), naređenje je izvršeno!

Dao sam definiciju i drago mi je da je to bilo po volji. Jedne to umiruje, druge ozlojeđuje: moja definicija ponekad se čini skučena, sektaška, svojevoljna... ja sam bio među onima koji su... odskočili. Kao što sam već rekao, knjiga tek što je objavljena, a ja sam se, u novembru 1971. godine, bacio na rad s drugačijom metodom. U *Autobiografskom sporazumu*, definicija je promenila pravilo. Ona više nije sredstvo za izgradnju korpusa, sada je postala predmet analize. Najjednostavnije je da vam pročitam sadržaj s početka:

– Kako se u tekstu može izraziti identitet pripovedača i lika? (*Ja, Ti, On*)

– Kako se, u priči „u prvom licu", pokazuje identitet autora i lika koji vodi naraciju? (*Ja, dolepotpisani.*) Ovo će biti prilika da se autobiografija suprotstavi romanu.

– Zar nema zabune u većini zaključaka koji se tiču autobiografije, između pojmova *identitet* i *sličnost*? (*Prepis veran originalu*.) Ovo je prilika da se autobiografija suprotstavi biografiji.

– Teškoće koje srećem u ovim analizama dovešće do toga da ću, u poslednja dva eseja (*Autobiografski prostor* i *Ugovor o čitanju*), pokušati da promenim mesto, položaj problema.

Trideset stranica kasnije, dajem kratak pregled, iznoseći ono gde mi se čini da sam napredovao, kao i ono što je ostalo nejasno, i predlažem da se problemu priđe iz drugog ugla, onog koji se tiče primanja. Više nisam zadovoljni geometar koji je završio svoje delo, nego istraživač koji je svestan da tek počinje i koji kaže: „nastavak sledi". Da treba da opišem metod (možda ga idealizujući!) koji je usvojen ovde i u kasnijim studijama, dao bih sledeći recept: „Isecite definiciju na fine listiće; pokušajte da odvojite sve parametre koji se tu nalaze, a zatim ih jedan po jedan analizirajte (ugovor o čitanju, iskaz, vreme, tema, itd.) i razvijte, u određenom vremenu, čitav spektar mogućih rešenja; napravite niz tablica i ostavite mesta sa obe strane kako bi stali svi modeli mogućih kombinacija; da biste izbegli mehaničko skraćivanje, uzmite u obzir to da organizacija tih nivoa varira u okviru različitih 'žanrova'. Više nije cilj da se uspostavi korpus s postojanošću koja umiruje, nego da se razume da je istorija promenljiva i da se u isto vreme otvara i prema prošlosti i prema budućnosti: još nije bilo isprobano toliko kombinacija! Dok mi se analitička metoda *Sporazuma* činila prilično otvorenom da bi me mogla pratiti sve do danas u ispitivanju medija kao što su bioskop ili Internet, koji mi 1971. godine nisu bili ni na pameti, i na kojima mogu raditi, nadam se uspešno, u *Autobiografiji u Francuskoj* bilo je nečeg zatvorenog. Uvek sam bio oduševljen pričom o Mendeljejevljevom periodnom sistemu elemenata – ali, naravno, postoji nešto što se ne uklapa u ovu analogiju: u literaturi nema fiksnih elemenata...

Odakle dolazi ova radikalna promena metode? Od promene sistema u nauci. Dok sam pisao *Autobiografiju u Francuskoj*, naročito su me inspirisali engleski kritičari (Roj Paskal, Vejn Šumejker), koji nisu postavljali mnogo teorijskih pitanja, kao i filozof Žorž Guzdorf. Od 1971. godine, moje referentne tačke usmeravaju se ka lingvistici i poetici. U novembru 1971. godine, ponovo čitam Benvenista. U jesen 1972. godine, oduševljeno čitam knjigu Žerara Ženeta *Figure III*, koja se upravo pojavila. Malo kasnije, zahvaljujući Todorovu, otkrio sam ruske formaliste, posebno Tinjanova i njegove analize varijabilnosti. Zatim su me iznenadile discipline koje su potpuno suprotne lingvistici: fonologija (sećam se svog oduševljenja dok sam čitao Jakobsonovo delo *Šest lekcija o zvuku i značenju*) i pragmatika (budući da autobiografski sporazum nije ništa drugo nego obećanje). Iako sam sin lingviste, tek nakon završetka svojih studija stvarno sam otkrio lingvistiku i to sa strašću jednog autodidakta.

Ova promena stava odvela me je u dva pravca: u samokritiku i analizu.

Još od *Sporazuma*, u poslednjem poglavlju, „Autobiografija i književna istorija", pokušavam da kao predmet istraživanja uzmem partizanske i normativne kanale kakve sam imao u *Autobiografiji u Francuskoj*, pripremam tablicu sa svim greškama koje se mogu napraviti pošto odaberemo da proučavamo jedan žanr i da u tome postanemo stručnjaci, stavljajući svoje i tuđe greške na istu ravan. Moj cilj nije da osudim ove greške, nego da razumem njihovu funkciju i njihovu... neophodnost. U kasnijem tekstu „Autobiografski sporazum (bis)" iz knjige *Ja takođe*,[6] ispravio sam neke previše normativne izjave iz *Sporazuma* – ali

[6] "Le pacte autobiographique (bis)" (*Moi aussi*, Seuil, 1986).

danas, u nekim trenucima, skoro da želim da popravim te ispravke: nisam više tako siguran da sam toliko pogrešio! Na primer, u *Sporazumu* smireno objašnjavam da je, kada je reč o identitetu, u pitanju sve ili ništa: identitet jeste ili nije. U „Sporazumu (bis)" poboljšavam stvari, ukazujem na dvosmislenosti i propuste koji mogu postojati... Ali možda predaja i prijem ne rade jednako? Onaj koji prima neku dvosmislenu poruku ne može sedeti između dve stolice! Skoro sve autofikcije se, zapravo, čitaju kao autobiografije. Govoreći da „identitet jeste ili nije", ja sam vrlo mudro prihvatao gledište čitaoca... Uostalom, to je predrasuda koja je prikazana na početku *Sporazuma*: počevši od prijema, sve treba analizirati.

Samokritika, vidimo, ne ide bez samodopadanja – mora se živeti! – ali ona je samo jedna od manifestacija te želje za analizom. U godinama koje slede, pokušaću analitički da proučim niz rodova „na granici", to jest, granične slučajeve: autobiografiju koja se pretvara da je biografija (priča u trećem licu), biografiju koja se pretvara da je autobiografija (izmišljeni memoari), sve mešavine romana i autobiografije (široko i konfuzno područje koje je prekrila „autofikcija", reč koju je skovao Dobrovski kako bi popunio praznu rubriku u jednoj od mojih tablica), ironično izražavanje i neupravni govor, sve slučajeve gde jedan te isti „ja" pokriva više polja (usmeno pripovedanje, intervju, tekstovi koji su napisani u saradnji, itd.), zatim produkcije koje udružuju jezik sposoban da kaže „ja", s medijem koji to ne može (slika, na primer), itd. Na kraju će se naći, klasifikovane, razne studije koje su se razvile od analitičke metode *Sporazuma*. Sve to me ne sprečava da se i dalje iščuđavam: „Nego... da li to ulazi u vašu definiciju?"; kao da sam krijumčario samoga sebe! No, to više nije problem. Za Rusoa, autobiografija je sklop kao i svaki drugi, ali, priznajem, kakvi god bili način, obim i predmet govora o istini koje smo obećali da ćemo se držati, za mene je sporazum i dalje ključan.

Uostalom, iako optužena za sektaštvo, reč „autobiografija" je u Francuskoj konkurisala drugim, sveobuhvatnijim i elastičnijim izrazima. Kasnih sedamdesetih, počelo se govoriti o „životnim pričama" (naziv istraživačke grupe iz Nantera čiji je osnivač Klod Abastado, a koju sam vodio nakon njegove smrti): izraz ima interdisciplinarne vrline i čini zajedničku osnovu za stručnjake iz oblasti književnosti, kao i za one iz društvenih nauka: poštujući ugovor o istini on objedinjuje usmeno (što „-grafija" isključuje) i hetero- (što isključuje „auto-"). Početkom osamdesetih pa sve do danas, pojavili su se izrazi „pisanje o meni" i „pisanje o sebi", koji su imali potpuno drugačiju funkciju i ponekad se nalazili na ispitnom programu. Ovoga puta trebalo je proširiti „pravu" književnost, to jest fikciju, tako što bi se od sporazuma istine napravila sporedna odrednica. Što se tiče prelaska s „mene" na „sebe" u ovim izrazima, naslućujem pojavu hrišćanske skromnosti. Paskal je rekao: „Jastvo je odvratno". U izrazu „sebe" ima nečeg budističkog, opšteg, altruističkog – prihvatljivije je.

U svakom slučaju, zaista nam je bila potrebna jedna reč koja bi opisala predmet istraživanja Društva koje sam, s još nekoliko prijatelja, osnovao 1992. godine. Odlučili smo da nazovemo stvar pravim imenom i dali naziv Društvo za autobiografiju (APA), a da bismo malo pojačali utisak, dodali smo „i autobiografsko nasleđe". Moja deca su mi skrenula pažnju na skraćenicu APAPA,[7] koja nas je bacila u smeh. Međutim, reč i definicija koju sadrži ovaj naziv nemaju ničeg „teoretskog", a za poetičara to nije sitnica. Na čuvanje i čitanje prima-

[7] L'Association pour l'autobiographie et le patrimoine autobiographique.

mo sve neobjavljene tekstove o životu koji nam se ponude: autobiografije, priče o detinjstvu, o ratu, o bolesti, o putovanjima, dnevnike, pisma – ali zahtevamo da svi budu u skladu sa sporazumom o istini. Odbacujemo izmišljene priče i zbirke poezije. Naravno, dogodi se i da odstupimo kako bismo saznali gde se nalazi granica. No, ona svakako postoji. Celovitost i upotrebna vrednost arhive koju prikupljamo zavise od nje.

Ranije sam upotrebio izraz „sporazum o istini" pre nego „autobiografski sporazum". Zašto? Zbog loše podešene savesti i kajanja. „Autobiografski sporazum", kao što sam ga definisao, pretpostavlja da postoji neposredna, ili odložena namera da se komunicira. Ali, ako se piše samo za sebe, da li ovaj izraz ima smisla? Da li se i dnevnik upravlja prema „sporazumu"? Odgovor je potvrdan, a sporazum se podrazumeva. Jer svaki dnevnik ima primaoca, samo što će kasnije to biti on sam. Takođe, prilično često se događa da dnevnik započinje izjavom o nameri. – Neću sada raspravljati o toj temi, ali, začudo, upravo sam primetio da se ona nije približila nijednoj od moje prve dve knjige. – Eto... priznajem sve odjednom: godine 1971, a takođe i 1975. posvađao sam se sa dnevnikom. On i ja nismo više razgovarali. Uostalom, ja sam kao predmet proučavanja izabrao autobiografiju. Znao sam dobro šta je to dnevnik, i sam sam pisao jedan, prilično jadno. Autobiografija, to je bio moj san. Da najzad učinim svoj život celovitim i, zašto ne reći, primamljivim. Iza teorijskog rada stajalo je čitavo mnoštvo frustracija i želja. Mogu samo da ponovim reči Pola Valerija: „Izvinjavam se što se tako otkrivam pred vama; smatram da je mnogo korisnije ispričati ono što smo iskusili, nego izmisliti saznanje koja nema veze s posmatračem. Zaista, nema načela koje ne postane pažljivo pripremljeni deo neke autobiografije". Dakle, moja vlastita autobiografska želja objašnjava, u isto vreme, normativnu stranu *Autobiografije u Francuskoj*, odluku da radim prema Rusoovom modelu, i moju zabludu u pogledu dnevnika. Tokom petnaest godina (1971-1986), proširio sam svoju lepezu interesovanja na „obične spise", usmeno pripovedanje, neke druge medije sem pisanja, film, a nekako sam uvek uspevao da izbegnem dnevnik. Knjiga *Ja takođe* iz 1986. godine u kojoj sam dao pregled svog rada, danas mi se čini neobičnom.

Zatim se sve promenilo. Nakon godina „sporazuma", ušao sam u godine „dnevnika" u kojima se i danas nalazim. Vratio sam se pisanju dnevnika i promenio mišljenje o njemu. Ponovo sam otkrio njegove izvore, a danas nisam daleko od toga da mislim isto tako loše o autobiografiji kao što sam nekada mislio o dnevniku. Recimo da sam pre sanjao da izmirim njihove prednosti tako što bih neutralisao njihove nedostatke. Moje preobraćenje iz 1986. godine postavilo me je pred novo polje koje je trebalo istražiti. Stavio sam naspram dnevnika jedan metod, koji je suprotan metodu mojih prethodnika u Francuskoj (Mišel Lelu, Alan Žirar, Beatris Didije), i tako različit od onog koji sam lično upotrebio za autobiografiju. Za mene, dnevnik nije prvenstveno književni žanr, nego postupak. Njegovo prikazivanje u obliku književnog žanra je epifenomen. Napravio sam dva izbora. Prvi je u vezi s terminologijom. Odlučio sam da ću proučavati „lični dnevnik", a ne „intimni dnevnik", kako je uobičajeno da se kaže na francuskom. Mnogi dnevnici nisu intimni; intimnost je sekundarna karakteristika kada je reč o nameni ili sadržaju. Za razliku od onoga što sam činio za autobiografiju, time što nisam težio da dam prednost jednom posebnom modelu, nadam se da sam izbegao normativnost. Drugi izbor je u vezi s metodom: počeo sam sa istragom – kao sociolog i žurnalista. Pozvao sam na svedočenje i dao upitnike na popunjavanje –

metoda za koju nikada nisam mislio da ću je primeniti na autobiografiju. Istina je da ima tako malo ljudi koji pišu autobiografije i toliko miliona osoba koje vode dnevnike! To je masovna navika, kako u Francuskoj tako i u Španiji, što je i pokazalo nedavno istraživanje Manuela Alberkaa.[8] Dakle, u prvo vreme sam proučavao dnevnik... bez čitanja dnevnika! Posle sam se trudio da čitam dnevnike... ali ne one koji su pretočeni u knjige! Mislim na prave dnevnike, pisane u sveskama... Tu zastajem: želeo sam jednostavno da naglasim koliko se moj profil istraživača promenio od 1971. godine: petnaest godina kasnije, nisam više bio ni normativan ni teoretičar.

Evo, proteklo je petnaest godina od 1986; sada je 2001. godina, a gde sam ja? Voleo bih da završim tako što ću se vratiti temi koja je ostala nerešena i koja je predmet žustrih rasprava: reč je o problemu istorije. U *Autobiografiji u Francuskoj*, u nekoj vrsti predistorije, osvrćem se na sve ono što je prethodilo Rusou. Početno poglavlje *Autobiografskog sporazuma* jasno govori da definicija koju sam predložio, kao i analize koje slede, imaju smisla, otprilike od 1770. godine, samo u modernom kontekstu; završno poglavlje analizira ono što zovem iluzijama perspektive – iluziju večnosti i iluziju rođenja. Pokušavao sam da pokažem da je prva iluzija važnija od druge. Još uvek to mislim. Žorž Guzdorf i Mišel Onfre, obrazovani ljudi i filozofi, latili su se pera kako bi dokazali da sam neznalica, nesposoban da uvidim da se sve Rusoove ideje mogu naći već kod svetog Avgustina ili Libaniosa. Jednostavno, smatram da je vrlo teško misliti o prošlosti. Da nije sve uvek postojalo. Da neki elementi, formalno identični, mogu imati različite funkcije. Da su se promenila mišljenja o vremenu, identitetu, grupi ili o pisanju. I da ima mnogo faktora koji objašnjavaju promene. Evo primera: ako je hrišćanstvo već toliko sklono samoposmatranju, otkud to da se duhovni dnevnik pojavio tek u XVI veku? Hrišćanstvo nije svemoguće. Duhovni dnevnik se mogao pojaviti tek onda kada je nastao običan dnevnik. Ali sama ideja pojedinca da svakoga dana zabeleži ono što se dešava i stavi datum, nastala je tek u kasnom srednjem veku. Šta je dovelo do te ideje? Pronalazak mehaničkog sata? Razvoj trgovine? A možda jednostavno, pojava papira? Ovoga časa se to pitam, a kako se čini da se moja istraživanja smenjuju u ciklusima od po petnaestak godina, odgovor na ta pitanja ću dati 2016. godine.

Šta je autobiografski sporazum?

Otkako se „biografsko" našlo u planu i programu prvog razreda gimnazije (2001), primio sam mnogo elektronskih pisama od učenika koji me pitaju šta je to „autobiografski sporazum". Da bih ih informisao, sastavio sam sledeći kratak tekst:

Autobiografskim sporazumom autor se obavezuje na to da će tačno i istinito ispričati svoj život (ili neki deo, odnosno aspekt tog života).

On je suprotan sporazumu o fikciji. Neki autor čiji roman čitate (čak i ako je inspirisan njegovim životom), ne traži od vas da zaista verujete u ono što vam priča, već da se jednostavno pravite da u to verujete.

[8] Manuel Alberca, *La escritura invisible* (2000).

Autobiograf obećava da će vam govoriti istinu, ili barem ono za šta veruje da je istina. On se ponaša kao istoričar ili hroničar, s tom razlikom što je tema za koju obećava da će dati istinite podatke, on sam.

Ako vi, čitaoci, ocenite da autobiograf krije ili menja neki deo istine, mislićete da laže. S druge strane, za romanopisca je nemoguće reći da laže: to ne bi ni imalo smisla, budući da se on nije obavezao na to da govori istinu. Možete proceniti da je to što govori verovatno ili neverovatno, suvislo ili nesuvislo, dobro ili loše, itd, ali to je već daleko od razlikovanja istinitog od lažnog.

Posledica: autobiografski tekst može se legitimno proveriti (čak i ako je to vrlo teško u praksi!) pomoću istrage. Takođe, autor teksta podleže zakonskoj odgovornosti jer, u suprotnom, može biti optužen zbog klevete ili ugrožavanja privatnosti, čak i onda kada tekst ima draž umetničkog dela, pošto je dobro napisan i vešto sastavljen.

Kako se obavezuje na to da se govori istina o sebi? Po čemu čitalac prepoznaje takvu pogodbu?

Ponekad po naslovu: Memoari, Sećanja, Priča o mom životu... Ponekad po podnaslovu („autobiografija", „priča", „sećanja", „dnevnik"), a nekada, jednostavno, izbegavanjem napomene „roman".

Ponekad postoji predgovor autora, ili izjava na četvrtoj stranici korica.

Ukratko, autobiografski sporazum vrlo često povlači znak jednakosti između imena autora, koje se nalazi na naslovnoj strani, i lika čija je priča ispričana u tekstu.

Još jedna posledica: autobiografija i roman ne čitaju se na isti način. Kada je reč o autobiografiji, odnos čitaoca i autora je zavisan (autor od vas traži da mu verujete, želeo bi da zadobije vaše poštovanje, možda divljenje ili čak ljubav, privukao je vašu pažnju kao neka stvarna osoba iz svakodnevnog života), dok je u romanu taj odnos nezavisan (vi slobodno reagujete na tekst, na priču, niste još jedna osoba koju autor traži).

Prelistavajući zbirku predgovora koja se nalazi na kraju *Autobiografije u Francuskoj* (Arman Kolen, 1998), moći ćete da saznate još o autobiografskom sporazumu. A više objašnjenja naći ćete u početnom poglavlju *Autobiografskog sporazuma* (Seuil, kolekcija „Points", 1996).

Izvornik: Philippe Lejeune, "Le pacte autobiographique 25 ans apres", u: Signes de vie. Le pacte autobiographique 2*, Paris, Seuil, 2005, str. 11-32.*

(Sa francuskog prevela ***Dragana Zubac****)*